Michaela Fikejzová

Misgendering z perspektivy filozofie jazyka

EDICE GENDER SONDY

Misgendering z perspektivy filozofie jazyka

Michaela Fikejzová

———

Recenzovali:
doc. Mgr. Josef Fulka, Ph.D.
doc. Mgr. Martin Charvát, Ph.D.

Na obálce je použit obraz Jiřího Sopka *Rozhovor*

Tato kniha vznikla v rámci výzkumného projektu č. 224123 „Epistemologie nadávek" podpořeného Grantovou agenturou Univerzity Karlovy.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2024
Edice Slon – Gender sondy, 15. svazek / řídí Zuzana Uhde, Jiří Ryba a Hana Maříková
Redakce Jakub Fráňa a Jiří Ryba
Grafická úprava a obálka studio Designiq
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2024
© Michaela Fikejzová, 2024
Cover illustration © Jiří Sopko, 2024

ISBN 978-80-246-5803-2
ISBN 978-80-246-5837-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

Obsah

1. Úvod **7**

2. Misgendering z perspektivy genderových studií **11**
Pohlaví, „pohlaví“ a gender 12
Trans* 21

3. Misgendering na rozhraní genderových studií a filozofie jazyka **27**
Reference a mentální složky 27
Misgendering na úrovni percepce 44
Misgendering na úrovni reference 52
Degendering 57
Neintencionální misgendering 63
Intencionální vstřícný misgendering 67
Intencionální hostilní misgendering 70
Misgendering ze setrvačnosti 81

4. Diskuze **83**
Jemnost diferenciace mentálních složek 84
(Ne)omezenost ER vztahu 90
Vlastní jména v systému mentálních složek 92
Koreference indexických výrazů a vlastních jmen 96

Závěr 100
Literatura 105
Jmenný rejstřík 116
Věcný rejstřík 117

1. Úvod

Michael Scott sedí ve své kanceláři, u ucha drží telefonní sluchátko a okázalým stylem sobě vlastním pronáší: „Děkuji velice, pane! Jste gentleman a vzdělanec." Najednou se v jeho tváři objeví frustrace a zaražení. Hlas vycházející ze sluchátka reaguje, divákovi nereprodukovaným způsobem. „Omlouvám se, dobře, omlouvám se, moje chyba!" odpovídá Michael, položí telefonní sluchátko a podívá se do kamery: „Byla to žena, s kým jsem mluvil. Žena s velmi hlubokým hlasem, pravděpodobně kuřačka," vysvětluje.

Tato zcela triviální výměna ve scéně americké verze seriálu *Kancl*,[1] na které je humorná v podstatě jen Michaelova těžkopádnost v rámci sociálních interakcí, vystihuje elementární podstatu fenoménu, jejž v přítomné knize podrobuji analýze – misgenderingu.

Jedná se o nesprávné či, jak bude vzápětí zřejmé, neadekvátní určení genderu osoby, se kterou komunikujeme, ke které referujeme či o které koncipujeme vlastní myšlenky. Gender je v běžných interakcích obvykle přiřazován na základě společensky konvencionalizovaných znaků, kterými jsou například způsob oblékání, délka vlasů, gestikulace, přítomnost či absence make-upu, držení těla či právě výška hlasu a intonace. Všechny tyto aspekty se na první pohled mohou zdát v podstatě samozřejmou součástí každodennosti, o to překvapivější je výskyt určitého zmatení či chyby.

1 *Kancl (The Office)*. 1. série, 1. epizoda. Pilot. [epizoda televizního seriálu]. USA, NBC, 24. 3. 2005.

Ve vysoce genderovaných jazycích, mezi které patří například čeština, je v rámci jazykového chování komplikované se genderovaným výrazům v rámci komunikační situace zcela vyhnout, obzvláště chceme-li se jim vyhnout tak, aby to nebylo pro ostatní účastnice a účastníky nápadné či registrovatelné. Michael se mohl své chybě, kterou lze posoudit jako celou řadu transgresí od nemilé trapnosti přes společenské faux pas až po nepřípustný projev, snadno vyhnout. Přiřazení genderu a genderově adekvátního oslovení se mu nicméně jevilo jako nekomplikovaný úkon, který by neměl mít žádné následky pro jeho sociální a obchodní vztah s osobou na druhém konci telefonu. Byla mu však odebrána valná většina sociálně konvencionalizovaných znaků pro určování genderu a kvůli relativně málo genderované angličtině byl v podstatě vydán napospas pouze hlasovým dispozicím druhé osoby. Zdánlivě jednoduchý úkon se zkomplikoval a vyústil v překvapení a zmatení jednoho z mluvčích, zároveň však mohl snadno vést k nepříjemným pocitům na straně mluvčí, která musela Michaela opravit. Je-li, a věřme v tuto chvíli, že vskutku je, Michael standardně kompetentním mluvčím a její hlas byl doopravdy výrazně hlubší, pravděpodobně se jednalo o nepříjemnou situaci, kterou zažívá často.

Osoba, ke které Michael referoval, není blíže popsána, není tak zřejmé, zda se jedná o osobu, v jejímž kontextu se fenomén misgenderingu analyzuje nejhojněji – trans* osobu.[2] Tento častější výskyt je obvykle založen na výskytu určité odchylky od některého ze sociálně konvencionalizovaných genderovaných znaků, ať už se jedná o intencionální subverzivní odchylku, či naopak o znak, kterého se aktivně snaží zbavit či ho zakrýt. V literatuře z oblasti genderových studií a (trans*) feministické filozofie je misgendering považován primárně za akt, který trans* osobám způsobuje újmu, jelikož se jedná o neadekvátní oslovení či referenci v tom smyslu, že se odchyluje od toho, jak sami sebe vnímají a jak se identifikují.

2 Pro zdůvodnění této formy zápisu trans* viz stejnojmennou podkapitolu začínající na s. 21 této knihy.

K misgenderingu nicméně dochází i podstatně hostilněji, kdy jsou trans* osoby nevykazující prakticky žádné „odchylky“ od normativních genderovaných znaků cíleně vyhledávány, extrémně podrobně analyzovány a cíleně označovány výrazy referujícími k genderu, se kterým se neztotožňují. V současnosti se literatura věnuje mnohem spíše těmto hostilním aktům, kdy mluvčí intencionálně užívá výrazy, které jsou v rozporu s tím, co mu daná trans* osoba dává najevo, ať vizuálně, či explicitně jazykově. Jazyková rovina tohoto vyjednávání se začíná objevovat i v empirické lingvistice a filozofii jazyka, stále je však okrajovým tématem.

Cílem této knihy je překlenout hranice dvou oborů, a to právě genderových studií / feministické filozofie a filozofie jazyka. Misgendering zde není nahlížen pouze jako výrazně hostilní praxe, ale také jako fenomén neintencionální, jak vidno například u zmiňovaného Michaela. Zároveň zde dochází ke zpochybnění tezí z filozofie jazyka, které přiřazování genderu považují za věc nekomplikovanou, samozřejmou a spadající do premis filozofických analýz, které není třeba analýze dále podrobovat. Přítomná analýza tak vnáší do obou z oborů nový vhled jak stran problematiky misgenderingu samotného, tak šířeji stran jednotlivých tezí zde interpretovaných. Jedná se o projekt, jehož cílem je představit určitou typologii komunikačních situací, kdy dochází k misgenderingu. Pro evaluaci těchto typů jsou použita kritéria jak z oblasti genderových studií / feministické filozofie zabývající se kategoriemi intencionálního ublížení či jeho absence, tak z oblasti filozofie jazyka ve smyslu intencí mluvčích projevených v rámci reference samotné.

Jako konceptuální rámec zde figuruje především teorie performativity Judith Butler a dalších feministických a queer filozofek a filozofů analyzujících koncept genderu obzvláště v kontextu trans* osob. Zdůvodnění výběru tohoto rámce je vcelku prosté – v intencích genderových studií / feministické filozofie je zde zdůrazňována epistemická a jazyková zkušenost trans* osob a zároveň z pohledu jazykového je gender při běžných komunikačních situacích přiřazován primárně na základě vnějších znaků, tedy na základě performativity genderu. Z oblasti filozofie jazyka je zde užíván a kritizován konceptuální rámec Françoise Recanatiho, jenž

zdůrazňuje obzvláště kontext promluvy a zpochybňuje „zřejmost“ užívání celé řady výrazů, nicméně „žena“ a „muž“ mezi ně nepatří. Právě tuto mezeru se snaží přítomná kniha zaplnit a odhaluje tím relevantní témata, která zůstávají netknutá, pracujeme-li s určitými pojmy, fenomény a postupy, jako je přiřazování genderu, jako se samozřejmými.